

A Reflection on Indicators of Guaranteeing Transparency in Relation to Candidates, Executive and Supervisor of Parliamentary Elections; with an Emphasis on General Policies of Elections

Bizhan Abbasi Lahiji*
Mohammad Hasan Bagheri Khouzani**
Mohammad Sadegh Farahani***

Received: 2022/10/05

Accepted: 2023/05/21

Abstract

Nowadays, transparency as one of the indicators of qualified governance is an essential need of governments in almost all aspects of governance. Definitely, transparency in the process of holding elections is one of the ways of holding a healthy election. Accordingly, evaluation of transparency in elections may include observers and executors of elections on one hand, and election candidates on the other hand. In the general policies of elections, as an upper-hand document, the requirements of a transparent electoral system have been illustrated in order to improve the country's electoral system and reach the favorable condition. Based on this, this article, by a descriptive-analytical method, aims to answer this question of, according to the general policies of elections, what are the weaknesses and gaps concerning transparency in the current legal regime governing the parliamentary elections and the solutions to reform it? By examining the general policies of elections, it was found that the lawmaker should reduce the ambiguity of requirements of candidates based on the foundations of Islamic Republic regime. Furthermore, the assets, properties and election costs of candidates should be made transparent to all voters. The executor of elections should employ clear and trustworthy framework in the process of voting and vote counting. Furthermore, legal authorities must respond to the inquiries made as to the approval or rejection of candidates's qualification in due course and avoid any delays.

Keywords: Transparency, Parliamentary Elections, General Policies of Elections, Qualified Governance, Guardian Council.

---

* Associate Professor, Department of Public Law, Faculty of Law and Political Sciences, Tehran University, Tehran, Iran.

babbasi@ut.ac.ir

** PhD in Public Law, Faculty of Law, Theology and Islamic Studies, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran (Corresponding Author).

mohamadhasan92@yahoo.com

*** PhD Student in Public Law, Department of Public Law, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

msfarahani72@ut.ac.ir

تأملی بر شاخصه‌های تضمین شفافیت مربوط به نامزدها، مجری و ناظر انتخابات مجلس شورای اسلامی؛ با تأکید بر سیاست‌های کلی انتخابات

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۳۱

نوع مقاله: پژوهشی

بیژن عباسی لاهیجی*

محمدحسن باقری خوزانی**

محمدصادق فراهانی***

چکیده

امروزه شفافیت به‌عنوان یکی از شاخصه‌های حکمرانی شایسته در اغلب جنبه‌های حکمرانی، نیاز ضروری حکومت‌ها است. قطعاً شفافیت در فرایند برگزاری انتخابات، یکی از راه‌های پیمایش این مسیر به‌شمار می‌آید. بر همین اساس سنجه شفافیت در انتخابات می‌تواند از یک‌سو ناظران و مجریان انتخابات و از سوی دیگر نامزدهای انتخاباتی را دربرگیرد. در سیاست‌های کلی انتخابات به‌عنوان یک سند بالادستی، بایسته‌های نظام انتخاباتی شفاف به‌منظور اعتلای نظام انتخاباتی کشور جهت نیل به وضعیت مطلوب ترسیم شده است. بر همین مبنای این مقاله درصدد است با شیوه توصیفی تحلیلی به این پرسش پاسخ دهد که «بر اساس سنجه و معیار سیاست‌های کلی انتخابات، نواقص و خلأهای مربوط به شفافیت در نظام حقوقی کنونی حاکم بر انتخابات مجلس شورای اسلامی و راهکارهای اصلاح آن چیست؟» مبتنی بر سیاست‌های مذکور مشخص شد در حوزه شفافیت ناظر بر نامزدهای انتخاباتی، قانون‌گذار باید بر اساس مبانی نظام جمهوری اسلامی، کلیت و ابهام شرایط کیفی داوطلبان را بکاهد. همچنین اموال و دارایی‌های داوطلبان و هزینه‌های تبلیغات انتخاباتی برای عموم انتخاب‌کنندگان شفاف شود. مجری انتخابات نیز باید در فرایند رأی‌گیری و شمارش آرا سازوکارهای شفاف و اطمینان‌بخش تعیین نماید. همچنین لازم است مراجع قانونی استعلام‌شونده در رابطه با تأیید و رد صلاحیت داوطلبان پاسخ استعلامات را به موقع ارسال داشته و از تأخیر پرهیز نمایند.

واژگان کلیدی: شفافیت، انتخابات مجلس شورای اسلامی، سیاست‌های کلی انتخابات، حکمرانی شایسته، شورای نگهبان.

* دانشیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. abbasi@ut.ac.ir
** دانش‌آموخته دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق، الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران (نویسنده مسئول). mohamadhasan92@yahoo.com
*** دانشجوی دکتری حقوق عمومی، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. msfarahani72@ut.ac.ir

مقدمه

امروزه در نظام‌های مختلف دنیا، جهت نیل به برگزاری انتخابات عادلانه و سالم راهکارها و مؤلفه‌های مختلفی به کار گرفته شده که شفافیت را می‌توان یکی از مؤثرترین این راهکارها تلقی کرد. شفافیت کلمه‌ای عربی از ریشه «شف» است (حیدری، ۱۴۲۳ق، ص. ۳۸۸). شف به معنای ظریف و روشن بودن است (آذرنوش، ۱۳۸۶، ص. ۳۳۶). شفاف در لغت به هر چیز لطیف و نازک گفته می‌شود که اشیاء دیگر از پشت آن نمایان باشد (عمید، ۱۳۸۳، ص. ۷۹۷). در اصطلاح نیز سازمان شفافیت بین‌الملل، «شفافیت» را تمهید جواز دسترسی به اطلاعات به صورت قابل فهم به ذی‌نفعان جهت ارتقای مشارکت ایشان تعریف نموده است.^۱ در عرصه قدرت، شفافیت عمدتاً به‌عنوان شاخصی از کیفیت سیاست و حکمرانی لحاظ می‌شود (حبیب‌نژاد و عامری، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۰). امروزه هم سیاستمداران و هم شهروندان، خواهان شفاف‌سازی بیشتر امور هستند؛ زیرا تقریباً راه‌حل برخورد با هر گونه فساد در نظام سیاسی را شفاف‌سازی برای عموم می‌دانند (بخشایش اردستانی و دشتی، ۱۳۹۲، ص. ۶۸).

انتخابات نیز که موجه‌ترین و مشروع‌ترین ابزار رسیدن به قدرت و رایج‌ترین شیوه کاربست اراده عمومی در نظام‌های مردم‌سالار است یک رابطه چندسویه بوده و ذی‌نفعان مختلفی اعم از نامزدها، احزاب و رأی‌دهندگان را شامل می‌شود. بر همین اساس فرایند برگزاری آن باید از رویه‌های شفاف پیروی نموده تا منجر به تأمین حقوق همه ذی‌نفعان شود. به عبارت دیگر نظام انتخاباتی شفاف، عملکردها و تصمیم‌های اتخاذ شده را در معرض دید مشارکت‌کنندگان و عموم مردم قرار می‌دهد و کمک می‌نماید تا عاملان دخیل در روند انتخابات، مسئول عملکردهای خود شناخته شوند و گردانندگان انتخابات، مسئولیت تصمیم‌های اتخاذ شده در جریان برگزاری انتخابات را به‌خوبی عهده‌دار شوند.

لازم به ذکر است مراد از شفافیت در انتخابات، شفافیت در آرای شرکت‌کنندگان در انتخابات نمی‌باشد. کماینکه در اصل ۶۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصریح

۱. قابل دسترسی در نشانی زیر:

شده است نمایندگان ملت با رأی مخفی انتخاب می‌شوند؛ بنابراین مخفی بودن رأی و حفظ حریم خصوصی رأی‌دهندگان جزء محدودیت‌های شفافیت در انتخابات است. با تتبع و بررسی در سیاست‌های کلی انتخابات به‌عنوان یک سند بالادستی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، می‌توان مؤلفه‌های نظام انتخاباتی شفاف را به شکل مستقیم و غیرمستقیم استنتاج نمود. برخی از مؤلفه‌های بیان شده در سیاست‌های مذکور ناظر به نامزدها و برخی دیگر متوجه مجریان و ناظران انتخابات است. شفافیت ناظر بر ابعاد مرتبط با نامزدها شامل شرایط انتخاب‌شوندگی، اموال و دارایی و هزینه‌های تبلیغات و فعالیت‌های انتخاباتی بوده، همچنین بهره‌گیری از فناوری‌های نوین و اتخاذ سازکارهای شفاف در أخذ و شمارش آراء و اعلام نتایج متوجه مجری انتخابات است. مؤلفه‌های شفافیت در عملکرد نهاد ناظر بر انتخابات نیز می‌تواند شامل پاسخگویی شفاف، مستند، مکتوب و به موقع در خصوص دلایل رد صلاحیت داوطلبان باشد. درخصوص موضوع نوشتار حاضر، پژوهش‌هایی که تاکنون صورت گرفته غالباً ناظر به شفافیت در هزینه‌های تبلیغاتی نامزدهای انتخاباتی مجلس شورای اسلامی بوده است؛ لذا جامعیت این پژوهش نسبت به آثار مشابه و توجه آن به تطبیق ملاک‌های مورد اشاره با سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری، وجه بدیع بودن آن را توجیه می‌کند. برای تحصیل مقصود در این پژوهش، سعی شده تا اولاً، معیارهای شفافیت ناظر به هر سه ساحت پیش گفته تحلیل و بررسی شود و ثانیاً، با توجه به مفاد سیاست‌های کلی انتخابات، قوانین مربوط به انتخابات مجلس شورای اسلامی مورد آسیب‌شناسی قرار گیرد. در پایان نیز در صورت عدم انطباق قوانین با سیاست‌های مذکور، پیشنهادی اصلاحی ارائه شده است. براین اساس در بند اول شفافیت در ارتباط با نامزدهای انتخابات، در بند دوم اصل شفافیت در عملکرد مجری انتخابات و در بند سوم شفافیت در عملکرد نهاد ناظر با شیوه توصیفی تحلیلی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

۱. شفافیت ناظر بر نامزدهای انتخابات

شفافیت ناظر بر ابعاد مرتبط با نامزدهای انتخاباتی می‌تواند شامل شفافیت در شرایط

انتخاب‌شوندگی، شفافیت اموال و دارایی و شفافیت در هزینه‌های تبلیغات و فعالیت‌های انتخاباتی باشد که در ذیل هر یک از آنها مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

۱-۱. شفافیت شرایط نامزدهای انتخابات مجلس شورای اسلامی

امروزه دولت‌ها برای انتخاب‌شوندگان شرایط سخت‌تری را در مقایسه با انتخاب‌کنندگان در نظر می‌گیرند و این شرایط به تناسب اهمیت نمایندگی موضوع انتخاب، متغیر است (تقی‌زاده، ۱۳۸۵، ص. ۵۸). بدیهی است که هر کسی شایستگی نامزدی انتخابات را نداشته و وضع برخی شروط به‌منظور تشخیص واجدین شرایط، امری ضروری است (فتاحی زفرقندی، ۱۳۹۷، ص. ۳۰). به‌طورکلی باید گفت شرایط نامزدها باید به نحوی روشن، شفاف، عینی و کمی باشد که نهاد ناظر بر انتخابات در مقام بررسی آنها دچار برداشت‌ها و سلیقه‌های گوناگون نگردد. قانون‌گذار اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل ۶۲^۱ قانون اساسی، تعیین شرایط انتخاب‌شوندگان را به «قانون» احاله داده است. علی‌رغم اطلاق تعیین شرایط انتخاب‌شوندگان به وسیله «قانون» در اصل ۶۲، صلاحیت مجلس شورای اسلامی با برخی از اصول قانون اساسی از جمله اصول ۳ و ۶۷ مقید شده است. به موجب بند (۱) اصل ۳ قانون اساسی، دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است که برای نیل به اهداف مذکور در اصل ۲، همه امکانات خود را برای ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس «ایمان» و «تقوی» و «مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی» به‌کار گیرد. مسلماً دستیابی به این مهم جز با به‌کارگیری کارگزاری در تراز آرمان‌ها و اهداف ترسیم‌شده در قانون اساسی میسر نیست. اصل ۶۷ قانون اساسی که مفاد آن ناظر بر سوگند نمایندگان در نخستین جلسه مجلس شورای اسلامی است، در مقام بیان برخی از شرایط مهم برای تصدی نمایندگی مجلس برآمده است. به‌عبارت‌دیگر اگرچه در این اصل تصریحی مبنی بر شرایط انتخاب‌شوندگان نمایندگی مجلس وجود ندارد، اما با عنایت به برخی از

---

۱. اصل ۶۲: «مجلس شورای اسلامی از نمایندگان ملت که به‌طور مستقیم و با رأی مخفی انتخاب می‌شوند تشکیل می‌گردد. شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان و کیفیت انتخابات را قانون معین خواهد کرد.»

عبارت‌های سوگندنامه به‌خوبی می‌توان دریافت که چه کسانی صلاحیت و شایستگی نمایندگی مجلس شورای اسلامی در نظام جمهوری اسلامی ایران را دارا می‌باشند. «عدالت»، «امانت‌داری»، «تقوا»، «داشتن روحیه خدمتگزاری به مردم»، «تأمین مصالح عمومی جامعه» و «دفاع از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» از جمله شرایطی است که می‌توان از متن سوگندنامه به‌عنوان شرایط انتخاب‌شوندگان برداشت نمود. شورای نگهبان نیز اصول پیش‌گفته را در نظرات خود مورد توجه قرار داده است؛ به‌عنوان نمونه در لایحه «اصلاح قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی» مصوب جلسه مورخ ۱۳۸۱/۱۲/۱۴ مجلس شورای اسلامی مقرر شده بود: داوطلبان هنگام ثبت‌نام باید «مسلمان» باشند^۱ که شورای نگهبان اطلاق اکتفا به شرط مسلمان بودن برای نمایندگی مجلس شورای اسلامی را مغایر بند ۱ اصل ۳ و اصل ۶۷ قانون اساسی اعلام نمود.^۲ علاوه بر اصول ذکر شده از قانون اساسی، یکی دیگر از اسناد بالادستی که قانون‌گذار عادی در تعیین شرایط انتخاب‌شوندگان باید توجه کند، سیاست‌های کلی انتخابات ابلاغی ۱۳۹۵/۰۷/۲۴ است. در این سیاست‌ها نیز معیارهایی در ارتباط با شرایط انتخاب‌شوندگان مقرر شده است. مستنبط از بند ۱۰ این سیاست‌ها، قانون‌گذار عادی باید شرایطی را در قانون برای داوطلبان مقرر نماید که شایسته‌گزینی را ارتقا داده و داوطلبانی بتوانند بر کرسی نمایندگی مجلس شورای اسلامی تکیه زنند که در تراز نظام جمهوری اسلامی باشند؛ این امر زمانی محقق خواهد شد که:

اولاً، قانون‌گذار عادی شرایطی را برای داوطلبان نمایندگی مجلس شورای اسلامی تعیین نماید که دارای معیارها و شاخص‌های «دقیق» باشد؛

ثانیاً، این شرایط باید در چارچوب قانون اساسی باشد؛

---

۱. لایحه اصلاح قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب جلسه مورخ ۱۳۸۱/۱۲/۱۴ مجلس شورای اسلامی. در این مصوبه مقرر شد بود: «... ماده ۱۱- ماده ۲۸ قانون مذکور و تبصره‌های آن به شرح زیر اصلاح می‌شود:

ماده ۲۸- داوطلبان هنگام ثبت‌نام باید دارای شرایط زیر باشند: ۱- مسلمان بودن؛ ۲- ابراز وفاداری به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در فرم ثبت‌نام؛ ۳-...».

۲. نظر شماره ۸۲/۳۰/۲۷۱۲ مورخ ۱۳۸۲/۱/۱۱ شورای نگهبان.

ثالثاً، شرایطی باشد که مبتنی بر کارآمدی علمی و جسمی باشد؛
رابعاً، تعیین شرایط انتخاب‌شوندگی متناسب با مسئولیت‌های اصلی نمایندگان یعنی
قانون‌گذاری و نظارت باشد؛
خامساً، این شروط دربرگیرنده تعهد به اسلام، انقلاب و نظام اسلامی و قانون اساسی
به‌ویژه التزام به ولایت فقیه باشد؛

سادساً، سلامت اقتصادی و اخلاقی انتخاب‌شوندگان را تضمین نماید.^۱
همچنین تعیین شرایط باید منجر به حسن اجرای وظایف نمایندگی شده^۲ و درنهایت به
عموم انتخاب‌کنندگان کمک نماید تا اشخاص «اصلح» انتخاب شوند.^۳ در حال حاضر به
موجب ماده (۲۸) قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی، نامزدهای انتخابات باید
شرایط ذیل را داشته باشند: اعتقاد و التزام عملی به اسلام، التزام عملی به نظام مقدس
جمهوری اسلامی ایران، تابعیت کشور جمهوری اسلامی ایران، ابراز وفاداری به قانون
اساسی و اصل مترقی ولایت مطلقه فقیه، داشتن مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد یا
معادل آن، نداشتن سوء شهرت در حوزه انتخابیه، سلامت جسمی در حد برخوردار از
نعمت بینایی، شنوایی و گویایی و حداقل سن سی سال تمام و حداکثر هفتاد و پنج سال
تمام. با دقت در شرایط مذکور می‌توان دریافت به جز برخی از شرایط کمی و عینی
(سن، تابعیت، مدرک تحصیلی)، مابقی شرایط از جمله اعتقاد و التزام عملی به اسلام،
ساحت کیفی داشته و قابل تفسیر است. همان‌طور که ذکر شد تعیین برخی شروط کیفی
برای داوطلبان انتخابات مجلس مانند اعتقاد و التزام عملی به اسلام و نظام جمهوری
اسلامی و ولایت فقیه، منبعث از قانون اساسی است و قانون‌گذار عادی باید شروط
مذکور را شفاف نماید. یکی از چالش‌های این شرایط در قانون فعلی انتخابات، کلی و
مبهم بودن آنها است؛ به‌عنوان مثال، سوء شهرت، شرطی کلی و دارای ابهام است و لازم
است در قانون تبیین شود. به نظر می‌رسد ملاک اولیه سوء شهرت ناظر به موارد منکر،
تخلفات و جرایم است اما با توجه به مقصود قانون‌گذار، قلمرو سوء شهرت محدود به

۱. همان، بند (۱-۱۰).

۲. همان، بند (۱۳).

۳. همان، بند (۸).

وظایف نمایندگی نیست و اتصاف داوطلب نمایندگی به هر گونه وصف و رفتار سوء در حوزه‌هایی نظیر حوزه‌های مالی، اخلاقی، سیاسی و اقتصادی وی را مشمول این شرط می‌کند. اطلاق عبارت «نداشتن سوء شهرت در حوزه انتخابیه» و توجه به جایگاه و شأن نماینده مجلس و البته نهاد نمایندگی گویای این موضوع است. همچنین سوء شهرت الزاماً به معنای داشتن سوء پیشینه کیفری نیست. سوء شهرت می‌تواند ناظر به آن دسته از عناوین بندهای ماده ۳۰ قانون انتخابات مجلس باشد که هنوز در مراجع قضایی به اثبات نرسیده‌اند و در عین حال مردم حوزه انتخابیه آن داوطلب، فعل مزبور را به عنوان یک وصف سوء تلقی می‌کنند.

همچنین التزام عملی به اسلام، دارای تعاریف متفاوتی است و این شرط، مفهومی تشکیکی و دارای مراتب است؛ کما اینکه در کتاب‌های فقهی نیز از مفهوم نزدیک به آن یعنی عدالت تعاریف مختلفی ارائه شده است و در این خصوص میان فقها اختلاف نظر وجود دارد (عمید زنجانی، ۱۳۸۶، صص. ۹۰-۹۵). لازم به ذکر است اگرچه شروط کیفی را در ماهیت نمی‌توان با معیارهای تماماً کمی و شفاف بیان کرد، ولی قانون‌گذار می‌تواند با استفاده از روش‌های مبتنی بر مبانی نظام جمهوری اسلامی، کلیت و ابهام شرایط را بکاهد و حقوق و تکالیف مراجع انتخاباتی و داوطلبان را به نحو مطلوب‌تری تضمین کند (طحان نظیف و قلیچ‌پور، ۱۴۰۰، ص. ۳۹).

۲-۱. شفافیت اموال و دارایی نامزدهای انتخابات مجلس شورای اسلامی

شفافیت اموال و دارایی‌های نامزدهای انتخابات، از دو بُعد اهمیت دارد: اولاً، با اعلام عمومی میزان اموال و دارایی و درآمدهای هر نامزد، مردم شناخت بهتری نسبت به وی پیدا کرده و از خاستگاه اجتماعی و نوع نگاه او به مسائلی نظیر ثروت‌اندوزی، اشرافیت‌گرایی و رسیدگی به محرومان آگاه خواهند شد؛ ثانیاً، با ثبت این اموال و دارایی و مقایسه آنها در ابتدا و انتهای دوره تصدی مسئولیت، گام بزرگی در راه مبارزه با فساد و مال‌اندوزی مسئولان برداشته شده و از سوءاستفاده افراد از جایگاه‌های حاکمیتی جلوگیری خواهد شد.

در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران به موجب اصل ۱۴۲ قانون اساسی، دارایی

رهبر، رئیس جمهور، معاونان رئیس جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنان توسط رئیس قوه قضائیه، قبل و بعد از خدمت آنان مورد رسیدگی قرار گرفته تا بر خلاف حق افزایش نیافته باشد. علی‌رغم تأکید چندباره شورای نگهبان بر استثنایی بودن مفاد اصل ۱۴۲ و حصری بودن مقامات مندرج در آن^۱ و شائبه مغایرت تسری حکم مندرج در این اصل به نامزدهای انتخابات مجلس شورای اسلامی با اصول دیگر قانون اساسی همچون اصول ۲۲، ۲۵، ۳۷ و ۴۷ باید گفت ادله‌ای چون غلبه دیدگاه تمثیلی بودن مقامات بر دیدگاه حصری بودن آنها در مشروح مذاکرات مربوط به اصل در سال ۱۳۵۸، بنیان‌های استوار شرعی پیشگیری از تخلف و فساد کارگزاران نظام اسلامی، امکان قیاس اولویت و تعبیر مفاد اصل ۱۴۲ به تأکید بر «اولویت» و نه «انحصار»^۲ اعلام دارایی اموال نامزدهای انتخابات مجلس شورای اسلامی به شکل قانونمند برای مردم قابل توجیه می‌نماید.

سیاست‌های کلی انتخابات نیز به شکل مستقیم و غیرمستقیم، ضرورت قانون‌گذاری توسط مجلس شورای اسلامی را در این حوزه نمایان می‌سازد؛ از جمله این موارد می‌توان به ارتقاء سطح شناخت و آگاهی به‌منظور افزایش مشارکت و حضور آگاهانه و با نشاط مردم و کمک به انتخاب اصلاح، ارتقاء شایسته‌گزینی همراه با زمینه‌سازی مناسب در انتخاب داوطلبان تراز شایسته جمهوری اسلامی ایران، تعیین دقیق معیارها و شاخص‌ها و شرایط عمومی و اختصاصی داوطلبان در چارچوب قانون اساسی و

۱. ملاحظه کنید نظرات این شورا در خصوص «لایحه احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور»، «طرح رسیدگی به دارایی مقام‌ها، مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران»، «لایحه ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد» و «طرح نحوه اعمال نظارت بر کاهش هزینه‌های غیرضرور و جلوگیری از تجمل‌گرایی» قابل دسترسی در نشانی زیر:

<http://nazarat.shora-rc.ir/Forms/frmKolNazar.aspx?TableNames=&Onvan=&MozooKol=&Dore=&ShomareName=&ShomareNameNazar=&AzNameShoraNazarDate=&TaNameShoraNazarDate=&NatijeNazar=&MatnNazarKol=&NatijeNazarGhanooni=%d8%a7%d8%b5%d9%84-%d9%8a%d9%83%d8%b5%d8%af-%d9%88-%da%86%d9%87%d9%84-%d9%88-%d8%af%d9%88%d9%85&>

۲. جهت مشاهده تفصیلی ادله مذکور رک: مرادخانی، فردین و صباغی ولاشانی، ابراهیم (۱۴۰۱). نقدی بر نظر شورای نگهبان در مورد توسعه مقامات مذکور در اصل ۱۴۲ قانون اساسی. فصلنامه حقوق اداری، (۳۰)، صص.

سلامت اخلاقی و اقتصادی توسط نامزدهای انتخابات اشاره کرد.^۱ در سال‌های اخیر نیز یکی از دلایل و مستندات مهم شورای نگهبان برای رد صلاحیت نامزدهای انتخابات مجلس که در دوره‌های قبل نماینده مجلس بوده‌اند، فسادهای گسترده اقتصادی و مالی آنها بوده است؛ به‌عنوان مثال، در یازدهمین دوره انتخابات مجلس شورای اسلامی، صلاحیت ۹۰ نفر از نامزدهای انتخابات که در مجلس دهم حضور داشتند، به دلیل مسائل مالی و اقتصادی رد شد.^۲

۳-۱. شفافیت هزینه‌های تبلیغات انتخاباتی نامزدهای مجلس

صرف هزینه‌های تبلیغات انتخاباتی نیازمند قواعد و مقرراتی است که این قواعد و مقررات در کشورهای مختلف متفاوت بوده و به‌طور کلی سه هدف اصلی را دنبال می‌کند: ۱- محدودیت در صرف هزینه‌ها؛ ۲- محدود نمودن کمک‌های مالی به رقابت‌های انتخاباتی؛ ۳- تنظیم قواعد و سازکارهایی برای اعلام و افزایش شفافیت هزینه‌ها (افوسو - ام‌ا؛ ام‌این و آپرتی، ۱۳۸۴، ص. ۴۹). مدیریت صحیح تأمین مالی هزینه انتخابات بر توانایی کشورها برای برگزاری انتخابات آزاد به شکل مؤثر و عادلانه، حکمرانی مؤثر و تنظیم فساد تأثیرگذار است (Ohman & Zainulbhai, 2009, p. 15). در ارتباط با نظارت بر هزینه‌های انتخاباتی در نظام انتخاباتی ایران باید بیان کرد مطابق با بند (۴) سیاست‌های کلی انتخابات، اولاً، حدود و نوع هزینه و منابع مجاز و غیرمجاز انتخاباتی باید مشخص شود؛ ثانیاً، احزاب و نامزدهای انتخاباتی ملزم به شفافیت‌سازی منابع مالی هزینه انتخاباتی خود هستند؛ ثالثاً، منابع تأمین مالی انتخابات باید گزارش شود و مقامات صلاحیت‌دار نیز باید نظارت دقیق بر آن داشته باشند؛ رابعاً، با تخلفات مالی نامزدها و احزاب سیاسی برخورد شود. همچنین در بند ۶ سیاست‌های مذکور، هر نوع تأمین مالی هزینه انتخاباتی از طریق بیگانگان ممنوع شده است. در خصوص شفافیت هزینه‌های تبلیغات و فعالیت‌های انتخاباتی مجلس، باید گفت تا پیش از تصویب «قانون شفافیت و نظارت بر تأمین مالی فعالیت‌های انتخاباتی در انتخابات مجلس شورای

۱. بندهای ۸، ۱۰ و ۱۳ سیاست‌های کلی انتخابات.

۲. مصاحبه سخنگوی شورای نگهبان؛ دکتر کدخدایی. قابل دسترسی در:

اسلامی» در سال ۱۳۹۸، مقرره‌های پراکنده‌ای در ارتباط با تبلیغات نامزدها و برخی از محدودیت‌های آن پیش‌بینی شده بود که از جمله آنها می‌توان به تبصره ۲ (الحاقی) (۱۳۸۶/۱۲/۱) ماده ۵۷،^۱ ماده ۶۳^۲ (اصلاحی ۱۳۷۸/۱۰/۱۳) و ماده ۵۹^۳ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی اشاره کرد. در ماده ۳ «قانون شفافیت و نظارت بر تأمین مالی فعالیت‌های انتخاباتی در انتخابات مجلس شورای اسلامی»، منابع مالی تأمین هزینه انتخاباتی، ممنوعیت‌ها و همچنین سقف هزینه انتخاباتی تعیین شده است.^۴ نکته قابل توجه در این ماده این است که به درستی کمک‌های اشخاص حقوقی (به جز احزاب) به‌عنوان منابع تأمین مالی فعالیت‌های انتخاباتی نامزدها شناخته نشده است؛ اهمیت این مسئله به این دلیل است که می‌توان از آن به‌عنوان پوششی برای ارائه کمک‌های غیرقانونی توسط اشخاص حقوقی به نامزدها بهره برد. در واقع شخصیت اشخاص حقوقی مستقل از شخصیت اداره‌کنندگان آن می‌باشد و این امکان وجود دارد که اشخاص حقیقی در لوای اشخاص حقوقی اقدام به ارائه کمک‌هایی نمایند و هیچ‌گونه مشخصه‌ای از اشخاص حقیقی مزبور در فرایند شفافیت تأمین مالی هزینه‌های انتخاباتی وجود نداشته باشد.

۱. ماده ۵۷: «استفاده از هر گونه پلاکارد، پوستر، دیوارنویسی و کاروان‌های تبلیغاتی و... از طرف نامزدهای انتخاباتی و طرفداران آنان ممنوع می‌باشد.»

۲. ماده ۶۳ (اصلاحی ۱۳۷۸/۱۰/۱۳): «ستادهای تبلیغات انتخاباتی تنها در مراکز بخش‌ها، شهرها و شهرستان‌ها دایر می‌گردد...»

۳. ماده ۵۹: «انجام هر گونه فعالیت تبلیغاتی از تاریخ اعلام رسمی اسامی نامزدها برای نامزدهای نمایندگی مجلس از صداوسیما و میز خطابه نمازجمعه و یا هر وسیله دیگری که جنبه رسمی و دولتی دارد و... سازمان‌های وابسته به آنها و نهادها و مؤسسه‌هایی که از بودجه عمومی (به هر مقدار) استفاده می‌کنند و همچنین در اختیار گذاشتن وسایل و امکانات مزبور ممنوع بوده و مرتکب مجرم شناخته می‌شود.»

۴. ماده ۳: «امکانات و منابع قانونی تأمین مالی تبلیغات و فعالیت‌های انتخاباتی نامزدهای انتخابات، اعم از نقدی و غیرنقدی و مستقیم و غیرمستقیم منحصرأ شامل موارد زیر است:

۱- اموال و دارایی شخصی نامزد؛

۲- کمک‌های احزاب و گروه‌های سیاسی؛

۳- کمک‌های اشخاص حقیقی ایرانی؛

۴- منابع و امکانات عمومی که مطابق این قانون و سایر قوانین مرتبط استفاده از آن برای انجام فعالیت‌ها و تبلیغات انتخاباتی مجاز است، از قبیل سالن‌های اجتماعات، جایگاه‌های نصب تبلیغات، امکانات و رسانه‌های صوتی و تصویری در فضای مجازی؛...»

مطابق بند ۴ ماده مذکور، استفاده از امکانات دولتی در حدود مقررات این قانون و سایر قوانین و مقررات مجاز تلقی شده است. با این حال مصادیق مرتبط با کمک دولتی به نامزدهای انتخابات مجلس شورای اسلامی در این قانون مشخص نشده است. مطابق ماده ۱۵ این قانون حداکثر هزینه انتخاباتی هر نامزد، متناسب با پراکندگی جمعیت محدوده جغرافیایی و نیز کرسی‌های نمایندگی حوزه انتخابیه، با پیشنهاد وزیر کشور و تأیید هیئت مرکزی نظارت تعیین می‌شود. درخصوص سقف کمک به نامزدهای انتخاباتی از سوی اشخاص حقیقی، به موجب تبصره ۴ ماده ۵، هر شخص حقیقی حداکثر به میزان ۲۰ درصد سقف هزینه‌های یک نامزد که مطابق صدر ماده ۵ تعیین می‌شود، می‌تواند کمک کند؛ اما هیچ سقفی برای کمک احزاب و گروه‌های سیاسی تعیین نشده است. بر اساس ماده ۷ این قانون نیز «داوطلبان موظفند حسابی را جهت واریز، برداشت و هر گونه نقل و انتقال وجوه و منابع نقدی مربوط به هزینه‌های انتخاباتی، نزد یکی از بانک‌های دارای مجوز از بانک مرکزی، تعیین یا افتتاح و هنگام ثبت‌نام و یا درخواست مجوز توسط احزاب، شماره و مشخصات آن و گواهی بانک مربوطه را در این خصوص ارائه دهند...»؛ در ارتباط با این ماده نیز باید بیان کرد از جمله ابزارهایی که باعث می‌شود احکام یاد شده در این قانون قابل نظارت باشد، تمرکز وجوه مربوط به منابع مالی در حسابی خاص است. ماده حاضر سعی نموده تا حد ممکن چنین امکانی را فراهم آورد. البته در صدر ماده صرفاً به تکلیف نامزدها در این خصوص اشاره شده است؛ ولی در ذیل ماده درخواست مجوز توسط احزاب نیز منوط به ارائه گواهی مربوطه در این خصوص شده است. در این رابطه مناسب بود در صدر ماده نیز به احزاب اشاره می‌شد. درنهایت باید گفت اگرچه قانون مذکور نخستین تجربه قانون‌گذاری در ایران در زمینه شفافیت و نظارت بر تأمین مالی فعالیت‌های انتخاباتی است و این اقدام مجلس در جهت اجرایی نمودن سیاست‌های کلی انتخابات را می‌توان مثبت تلقی نمود، اما شایان توجه است محدودیت‌ها و ممنوعیت‌ها در خصوص هزینه‌های انتخاباتی تنها در صورتی مؤثر است

---

۱. ماده ۵: «حداکثر هزینه هر نامزد انتخاباتی، در هر دوره انتخابات متناسب با پراکندگی جمعیت، محدوده جغرافیایی و تعداد کرسی‌های هر حوزه انتخابیه با پیشنهاد وزارت کشور به تأیید هیئت مرکزی نظارت می‌رسد.»

که مقررات مناسبی در زمینه افشا و همچنین اجرای کارآمد آنها وجود داشته باشد. بدون افشای کامل هزینه‌های انتخاباتی برای عموم، امکان نظارت و اجرایی کردن ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های مرتبط با هزینه‌های انتخاباتی وجود ندارد (اکبری؛ هاشمی و رستمی، ۱۴۰۱، ص. ۱۰۱). برخی از مواردی که می‌تواند در جهت ارتقای قانون فوق‌الذکر مد نظر قانون‌گذار قرار گیرد عبارت هستند از:

۱- پیش‌بینی کمک دولت به انتخابات، شامل نحوه تخصیص یارانه‌های دولتی به احزاب و نامزدهای انتخاباتی و کمک‌های غیرمستقیم دولتی. لازم به ذکر است این کمک‌ها و یارانه‌ها که عموماً با هدف ارتقای کیفیت انتخابات و صیانت از منفعت عمومی شهروندان صورت می‌پذیرد، باید به میزان برابر به همه نامزدها و یا احزاب تخصیص پیدا کند و به‌گونه‌ای باشد که آزادی و سلامت انتخابات را تحت‌الشعاع خود قرار ندهد.

۲- شفاف نمودن هزینه‌های انتخاباتی برای عموم مردم؛

۳- اگرچه به موجب ماده ۱۱ این قانون، در صورت عدم رعایت احکام این قانون ضمانت اجرا پیش‌بینی شده، اما ضروری است در راستای اجرایی نمودن بند ۱۳ سیاست‌های کلی انتخابات، ضمانت اجرای مذکور را به دوران نمایندگی نیز تسری داد. به عبارت دیگر لازم است پیش‌بینی شود در صورتی که در دوران نمایندگی کشف شود نماینده‌ای در ایام انتخابات از قانون مورد بحث تخطی نموده است، مجازات شود.

۲. شفافیت ناظر بر عملکرد مجری انتخابات

مجری انتخابات نقش به‌سزایی در جهت حداکثرسازی شفافیت در فرایند آخذ و شمارش آرای انتخاب‌کنندگان را دارد که در ذیل راهکارهای آن ارائه شده است.

---

۱. ماده ۱۱: «تخلف از مفاد این قانون و انجام هر گونه هزینه تبلیغاتی و انتخاباتی برخلاف احکام آن جرم است و مرتکب به یکی از مجازات‌های تعزیری درجه شش به استثنای مجازات حبس محکوم می‌شود و...»
۲. ماده ۱۳: «تعیین سازوکار لازم برای حسن اجرای وظایف نمایندگی، رعایت قسم‌نامه، جلوگیری از سوءاستفاده مالی، اقتصادی و اخلاقی و انجام اقدام‌های لازم در صورت زوال یا کشف فقدان شرایط نمایندگی مجلس در متخیان.»

۱-۲. شفافیت در شیوه أخذ و شمارش آرا

یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین بخش‌های انتخابات روز رأی‌گیری است. از این رو مدیریت اجرایی انتخابات در فرایند رأی‌گیری و شمارش آنها دارای تکالیف بسیار مهمی است و مشروعیت و اعتبار انتخابات و حفظ حقوق سیاسی و انتخاباتی در گرو مدیریت کارآمد و مؤثر این روز است (خسروی، ۱۳۸۷، ص. ۲۵۰). شفافیت در رأی‌گیری و شمارش آرا یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های حفظ اعتماد عموم شرکت‌کنندگان در انتخابات و جلوگیری از تخلفات و جرایم انتخاباتی به منظور افزایش سلامت آن است؛ به عنوان مثال در صورتی که فرایند رأی‌گیری به نحوی باشد که مشخص نباشد شخص چندبار در فرایند رأی‌گیری شرکت کرده است، فرد رأی‌دهنده می‌تواند چندبار رأی خود را به صندوق اندازد و زمینه پیروزی انتخاب‌شونده را به نحو تقلب فراهم سازد. در حال حاضر به موجب ماده ۶۶ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی، رأی‌دادن بیش از یک بار جرم-انگاری شده و چنانچه وقوع این جرم موجب گردد که جریان انتخابات در یک یا چند شعبه ثبت‌نام و أخذ رأی از مسیر قانونی خود خارج شود و در نتیجه کلی انتخابات مؤثر باشد، مراتب وسیله وزارت کشور به منظور طرح در شورای نگهبان به هیئت مرکزی نظارت اعلام می‌گردد. مستفاد از بندهای (۱۱) و (۱-۱۱) سیاست‌های کلی انتخابات، تأمین سلامت انتخابات، جلب مشارکت حداکثری و تأمین حقوق داوطلبان و رأی‌دهندگان در بستر «تعیین سازوکارهای شفاف و اطمینان‌بخش» در فرایند رأی‌گیری و شمارش آرا خواهد بود. در بند (۱۵) سیاست‌های مذکور نیز مقرر شده است «پاسداری از آزادی و سلامت انتخابات و حق انتخاب آزادانه افراد و صیانت از آراء مردم به عنوان حق الناس» و «رعایت کامل بی‌طرفی از سوی مجریان و ناظران» که همگی می‌تواند در گرو شفاف‌سازی فرایند أخذ رأی و شمارش آن باشد. در زمینه شفافیت فرایند رأی‌گیری پیشنهاد نصب و استفاده از دوربین در شعب أخذ رأی در کشف و پیشگیری از فساد می‌تواند کارآمد باشد.

۲-۲. بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در انتخابات

امروزه گسترش استفاده از فناوری‌های پیشرفته، زمینه بهبود فرایند انتخابات را فراهم

کرده است؛ به همین دلیل در سال‌های اخیر، دست‌اندرکاران انتخابات به شکل گسترده‌ای به انتخابات الکترونیکی توجه کرده‌اند (زرافشان و حسینی‌پور، ۱۳۹۴، ص. ۱۰). در بند (۱۲) سیاست‌های کلی انتخابات مقرر شده است: «بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در جهت حداکثرسازی شفافیت، سرعت و سلامت در آخذ و شمارش آراء و اعلام نتایج». قبل از ابلاغ این سیاست‌ها در تاریخ ۱۳۹۵/۷/۲۴ و تأکید بر بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در جهت حداکثرسازی شفافیت، در تبصره‌های (۶) و (۷) (اصلاحی ۱۳۹۵/۳/۳) و تبصره (۸) (الحاقی ۱۳۹۵/۳/۳) ماده ۹ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۳۷۸/۹/۷، استفاده از روش‌ها و فناوری‌های نوین در برگزاری انتخابات پیش‌بینی شده بود. با وجود این تأکید مجدد آن در سیاست‌های مذکور نشان از اهمیت موضوع دارد. نکات قابل توجه در ارتباط با تبصره‌های پیش‌گفته آن است که در تبصره (۶) بدون اینکه به ملزومات انتخابات الکترونیکی و همچنین شاخصه‌های آن توجه شود، به صورت کلی به نوین‌سازی شیوه‌های آخذ رأی و شمارش آراء اشاره شده است. همچنین در تبصره (۷) در خصوص حوزه شمول استفاده از فناوری‌های نوین در «تمام مراحل انتخابات»، مشخص نیست چگونه با این حکم کلی و براساس چه ضوابطی می‌توان از روش‌ها و فناوری‌های نوین استفاده کرد؛ چراکه همه فرایندهای مربوط به برگزاری انتخابات، از زمان دستور شروع انتخابات تا نحوه ثبت نام و رأی‌گیری و شمارش و اعلام نتایج، در قوانین و مقررات انتخاباتی به صورت دقیق مشخص شده است و هم‌اکنون این فرایندها در قوانین و مقررات مربوط، مطابق شیوه دستی تنظیم

۱. تبصره ۶ (اصلاحی ۱۳۹۵/۳/۳): «وزارت کشور موظف است ظرف مدت شش ماه از زمان تصویب این قانون، نسبت به نوین‌سازی شیوه‌های آخذ رأی و شمارش آراء، به منظور دقت، سلامت و نظارت بهتر در آخذ، شمارش و اعلام نتایج و همین‌طور استانداردسازی صندوق‌های آخذ رأی در حدود اعتبارات مصوب و پس از تأیید شورای نگهبان اقدام نماید.»

۲. تبصره ۷ (اصلاحی ۱۳۹۵/۳/۳): «وزارت کشور موظف است با هماهنگی و موافقت شورای نگهبان تمام مراحل انتخابات را در حدود اعتبارات مصوب با استفاده از روش‌ها و فناوری‌های نوین برگزار کند.»

۳. تبصره ۸ (اصلاحی ۱۳۹۵/۳/۳): «در انتخابات الکترونیکی با تأیید شورای نگهبان از امضاهای الکترونیکی مجریان و ناظران استفاده می‌شود. همچنین در صورت برگزاری هم‌زمان چند انتخابات، در هر شعبه آخذ رأی از یک دستگاه به‌طور مشترک برای تمامی انتخابات در آخذ رأی و شمارش آراء با تأیید شورای نگهبان استفاده می‌شود.»

شده است و در صورت وجود اراده‌ای مبنی بر برگزاری انتخابات به صورت الکترونیکی، لازم بود چنین ضوابطی مطابق برگزاری انتخابات الکترونیکی پیش‌بینی می‌شد. شورای نگهبان در اظهار نظر خود درباره این مصوبه، توجه مجلس را به این موضوع جلب کرد و اعلام داشت: «با عنایت به اینکه مبنای برگزاری انتخابات در قوانین فعلی به روش دستی است و نظر به اینکه در این مصوبه دستگاه‌های ذی‌ربط ملزم به برگزاری انتخابات با استفاده از روش‌های نوین در تمام مراحل انتخابات شده‌اند؛ بنابراین در مواردی که برگزاری انتخابات به روش نوین نیازمند پیش‌بینی مقررات متناسب با آن می‌باشد، مقررات مربوط باید بر این اساس تنظیم و تصویب گردد تا امکان برگزاری و نظارت فراهم شود».^۱ با عنایت به مطالب مذکور پیشنهاد می‌گردد: اولاً، مجلس شورای اسلامی به شکل منجز و دقیق‌تر موضوعات فوق‌الذکر را در قانون انتخابات مجلس اصلاح و تکمیل نماید؛ ثانیاً، آیین‌نامه‌های اجرایی نیز باید به نحوی تنظیم و تصویب شود که زمینه اجرایی استفاده از فناوری‌های نوین فراهم شود؛ ثالثاً، در مقام عمل و اجرا، زیرساخت‌های لازم و فنی توسط دستگاه‌ها و سازمان‌های متولی باید به نحوی آماده‌سازی شود تا این امر در حد پیش‌بینی در قوانین و مقررات متوقف نشده و عملیاتی و اجرایی شود. کما اینکه در برخی از ادوار برگزاری انتخابات، شورای نگهبان با توجه به آماده نبودن زیرساخت‌های لازم به لحاظ فنی و عدم اطمینان از سلامت انتخابات (اصل مخفی بودن رأی و صیانت از آرای شرکت‌کنندگان، اضافه نمودن آرای داوطلبین به‌نحو تقلب، عدم وجود بسترهای مناسب الکترونیکی و...)، با برگزاری انتخابات به شیوه تماماً الکترونیکی و در همه شعب أخذ رأی مخالفت نموده است (بهادری جهرمی و باقری خوزانی، ۱۳۹۷، ص. ۸۳).

۳. شفافیت ناظر بر عملکرد نهاد ناظر بر انتخابات

نهاد ناظر بر انتخابات می‌تواند با انجام اقدام‌هایی هم به وظیفه ذاتی نظارتی خود پرداخته و هم در جهت ارتقای نظام انتخاباتی شفاف، اقداماتی را انجام دهد که در ذیل به شکل مجزا هر یک از آنها مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

۱. نظر شماره ۹۴/۱۰۲/۴۵۰۶ مورخ ۱۳۹۴/۹/۴.

۳-۱. پاسخگویی مکتوب در خصوص دلایل رد صلاحیت داوطلبان

از مواردی که در بند (۱۱-۲) سیاست‌های کلی انتخابات مورد تأکید قرار گرفته است پاسخگویی مکتوب در خصوص دلایل رد صلاحیت داوطلبان در صورت درخواست آنان است. به‌طور کلی باید گفت موجه‌سازی عقلانی و منطقی نتیجه بررسی صلاحیت‌های نامزدهای انتخابات نقش بسیار بزرگی در اقناع افکار عمومی و خود نامزدها دارد؛ چراکه توجیه عقلی و منطبق با نظام ارزشی و عرفی حاکم بر جامعه، اعتماد و اطمینان عموم به اصالت و حقانیت بررسی صلاحیت نامزدهای انتخابات را افزایش می‌دهد. زمانی می‌توان به مدیریت انتخابات در جهت تأیید یا رد صلاحیت کاندیداها اعتماد و اطمینان داشت که فرایند رسیدگی‌ها به‌طور شفاف و روشن صورت گرفته باشد. به‌عبارت‌دیگر باید مشخص شود نهاد مدیریت انتخابات چگونه و از چه طریقی و در اثر چه اقدامات و اعمالی به نتیجه تأیید و یا رد صلاحیت کاندیداها رسیده است (خسروی، ۱۳۸۷، ص. ۳۰۹). چراکه رد صلاحیت داوطلبین در حقوق افراد، اثر بسزایی خواهد داشت و لذا پیش‌بینی سازوکار دقیق و شفاف برای حفظ حق دفاع برای این داوطلبین ضروری است (عطریان، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۴). شفافیت و اعلام دلایل رد صلاحیت نامزدهای انتخابات می‌تواند از نفوذ فعالیت‌های سلیقه‌ای و سیاسی در تشخیص واجدین شرایط و اطمینان از اصالت آنها مؤثر واقع شود. ناظران در فرایند نظارت حق تجاوز از مسیر طراحی شده قانونی را ندارند و بر اساس اصل شفافیت در تأیید و رد صلاحیت نامزدها، مقامات ناظر باید در انجام وظایف خویش صرفاً قانون را معیار قرار دهند و به‌نحوی عمل کنند که تصمیم‌ها و اقدام‌هایشان برای مجموعه انتخاب‌شوندگان و انتخاب‌کنندگان مبتنی بر قانون باشد و توجیحات حقوقی آنها مستند و مستدل قلمداد شود (فتاحی زفرقندی، ۱۳۹۷، ص. ۳۸). در حال حاضر مطابق «ماده‌واحده قانونی لزوم رسیدگی دقیق به شکایات داوطلبین رد صلاحیت شده در انتخابات مختلف» مصوب ۱۳۷۸، چنانچه مراجع صالح رسیدگی به صلاحیت‌ها، صلاحیت داوطلبی را رد کنند، باید علت رد صلاحیت را با ذکر مواد قانونی مورد استناد و دلایل مربوط و رعایت شرایط مذکور در این قانون به داوطلب ابلاغ نمایند. هر چند بر اساس این قانون در مواردی که دلایل و مدارک با عفت عمومی یا هتک حیثیت

اشخاص مرتبط باشد و نیز در مواردی که مربوط به امنیت ملی باشد، محدودیت‌هایی برای اعلام مدارک و مستندات در نظر گرفته شده است.^۱ لازم به ذکر است مرجع رسیدگی‌کننده به صلاحیت داوطلبان موظف است که در صورت درخواست داوطلبان، علاوه بر آنکه دلایل رد صلاحیت را با ذکر مواد و مدارک قانونی مورد استناد به داوطلب بیان نماید، ضروری است به صورت عینی مصادیق و مستندات عدم رعایت شرایط مذکور را اعلام نموده و به بیان کلیات اکتفا نکند؛ به طور مثال در فرضی که داوطلبی به جهت «عدم التزام عملی به اسلام و نظام جمهوری اسلامی ایران» رد صلاحیت می‌گردد، نباید مرجع رسیدگی‌کننده صرفاً به بیان عنوان کلی مذکور و عناوین کلی در ماده (۲۸) قانون انتخابات مجلس اکتفا و استناد کند، بلکه لازم است مصادیق و موارد عدم التزام به شرط مذکور به صورت مستند، مستدل و مکتوب اعلام گردد، اگرچه در تشخیص شرایط کیفی، مدارک و مستندات حقوقی همانند شرایط کمی مؤثر است اما نقش تأثیرگذار بر عهده عنصر انسانی قرار دارد که ممکن است با اعمال سلیقه مستندات موجود را ارزیابی نماید و تصمیم نهایی را اتخاذ کند (طحان‌نظیف و کدخدامرادی، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۳۴).

۲-۳. فراهم کردن حضور داوطلبان یا نمایندگان آنها در تمام مراحل انتخابات

یکی دیگر از موضوعاتی که به منظور تأمین سلامت انتخابات، جلب مشارکت حداکثری و تأمین حقوق داوطلبان و رأی‌دهندگان در سیاست‌های کلی انتخابات مورد توجه قرار گرفته است، فراهم کردن حضور داوطلبان یا نمایندگان آنها در تمام مراحل انتخابات

۱. «ماده واحده - ...

ب. در موردی که دلایل و مدارک با عفت عمومی و یا هتک حیثیت اشخاص مرتبط می‌شود، چنانچه شخص داوطلب در معرض هتک باشد دلایل و مدارک حضوراً به اطلاع وی می‌رسد و در صورتی که پس از اطلاع حضوری، فی‌المجلس به طور کتبی تقاضا کند دلایل و مدارک مربوط، کتباً به وی ابلاغ می‌شود.
ج. چنانچه ذکر دلایل و مدارک علاوه بر هتک حیثیت داوطلب متضمن هتک فرد یا افراد دیگر باشد، دلایل و مدارک فقط حضوری به اطلاع داوطلب می‌رسد.

د. در مورد مربوط به امنیت ملی اعلام دلایل و مدارک و نحوه اعلام آنها به داوطلب به تشخیص کمیسیون عضویت رئیس ستاد فرماندهی کل قوا و وزیر اطلاعات و وزیر کشور خواهد بود»

است. مقصود از حضور داوطلبان در مراحل رسیدگی هم به معنای حضور فیزیکی و هم به معنای دسترسی و اطلاع داشتن از تمام مراحل انتخابات اعم از بررسی صلاحیت، حضور در پای صندوق‌های رأی، شمارش آرا و رسیدگی به شکایات است. در حال حاضر مطابق ماده ۵۵ «قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی» مصوب ۱۳۷۸ هر یک از نامزدها به تنهایی یا چند نامزد مشترکاً می‌توانند برای شعب أخذ رأی یک نفر نماینده به هیئت نظارت حوزه انتخابیه معرفی نمایند. این نمایندگان می‌توانند در محل شعب أخذ رأی حضور داشته باشند و چنانچه تخلفی در شعب أخذ رأی صورت گیرد، بدون دخالت، مراتب را به هیئت‌های اجرایی و نظارت بخش یا مراکز شهرستان کتباً اعلام نمایند. حضور نمایندگان هر یک از کاندیداها تا پایان أخذ رأی و شمارش آرا و تنظیم صورتجلسه بلامانع است و ممانعت از حضور نمایندگان کاندیداها در شعب أخذ رأی ممنوع بوده و جرم محسوب می‌گردد و متخلف به مجازات مقرر در ماده ۸۳ قانون محکوم خواهد شد. نکته‌ای که در این ارتباط باید به آن توجه داشت آن است که مطابق با بند (۱۱-۱) سیاست‌های کلی انتخابات، باید سازوکارهایی در قانون انتخابات مجلس پیش‌بینی گردد تا داوطلبان یا نمایندگان آنها بدون منع قانونی بتوانند در «تمام مراحل» انتخابات حضور داشته باشند و از نزدیک در جریان جزئیات برگزاری انتخابات قرار گیرند. در صورتی که این امر محقق شود: اولاً، داوطلبان، نمایندگان آنها و حامیان آنها در صورتی که برنده انتخابات نباشند از اعتراض‌های بدون دلیل و شکایت‌های فاقد استناد آنها جلوگیری به عمل خواهد آمد و ثانیاً، در صورتی که عوامل اجرایی و یا نظارتی قصد انجام تخلف را داشته باشند، با حضور داوطلبان و یا نمایندگان آنها تخلف‌ها و جرایم به حداقل خواهد رسید و اثر بازدارندگی خواهد داشت؛ بنابراین قید «در تمام مراحل» در بند مذکور، موضوعیت داشته و منشأ اثر خواهد بود. از این حیث ضروری می‌نماید مجلس شورای اسلامی در مقام اصلاح قانون انتخابات مجلس این موضوع را مورد توجه قرار دهد؛ به‌عنوان مثال مطابق با ماده ۲۲ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی، قبل از شروع رأی‌گیری باید در حضور نمایندگان هیئت نظارت بر حوزه انتخابیه مربوط، صندوق‌های خالی، بسته و مهمور به مهر هیئت نظارت حوزه انتخابیه گردد و در صورتجلسه‌ای که «قبل از آغاز زمان انتخابات» در محل أخذ رأی

تنظیم می‌گردد، نمایندگان هیئت نظارت بر حوزه انتخابیه مربوط، تعداد صندوق‌ها و خالی بودن آنها را گواهی نمایند. پیشنهاد می‌گردد داوطلبین و یا نمایندگان آنها نیز در این مرحله بتوانند با مجوز قانونی حضور داشته و از خالی بودن صندوق‌ها اطمینان حاصل نمایند تا هم از شائبه تقلب و تخلف در مواردی که تخلف و تقلب صورت نگرفته است جلوگیری به عمل آید و هم در حوزه‌های انتخابیه‌ای که ممکن است عوامل اجرایی و نظارتی قصد پُر نمودن صندوق‌های أخذ رأی به نفع داوطلب خاصی را دارند جلوگیری شود. یکی دیگر از مواردی که می‌توان از عبارت «تمام مراحل» مصرح در بند (۱۱-۱) سیاست‌های کلی انتخابات استنباط نمود حضور داوطلبان در شورای نگهبان در زمان بررسی صلاحیت آنها است. به عبارت دیگر می‌توان در قانون عادی پیش‌بینی نمود در زمانی که تحقیقات محلی، پاسخ استعلامات مراجع قانونی و کلیه شرایط مربوط به پرونده صلاحیتی داوطلبان جهت اعلام نظر شورای نگهبان آماده شده است، داوطلب از نزدیک در جریان پرونده خود قرار گیرد و از نظر شورای نگهبان آگاه شود. این امر می‌تواند هم حقوق داوطلبان را تأمین نموده و هم شورای نگهبان را در اعلام نظر صحیح کمک نماید. تغییر نظر شورای نگهبان نسبت به برخی از داوطلبان رد صلاحیت شده بعد از برگزاری دوره‌هایی از انتخابات مجلس شورای اسلامی به جهت حضور آنها در شورای نگهبان و استماع اظهارات داوطلبان، مؤیدی بر این برداشت است. به عبارت‌آخری به جای اینکه بعد از برگزاری انتخابات، شرایط حضور داوطلبان در شورای نگهبان فراهم شود و دلایل رد و یا عدم احراز صلاحیت به آنها گفته شود (که اثری برای داوطلب در همان دوره انتخابات ندارد) تا قبل از شروع رأی‌گیری در همان انتخابات این امکان فراهم شود. در حال حاضر به نظر می‌رسد شورای نگهبان در برخی از موارد بدون اینکه الزام قانونی وجود داشته باشد این کار را انجام می‌دهد^۱ ولی باید سازوکار دقیق آن در قوانین انتخاباتی پیش‌بینی شود تا این نهاد نسبت به همه

---

۱. اظهارات سخنگوی شورای نگهبان: «ما سعی‌مان بر این است که در زمان انتخابات هم اگر گزارش‌هایی دریافت می‌کنیم آنها را با خود افراد مطرح و نکات و دفاعیه افراد را دریافت کنیم که معمولاً این اقدام شورا با تشکر و تقدیر و استقبال افراد همراه می‌شود». قابل دسترسی در:

داوطلبینی که چنین درخواستی دارند چنین تدبیری را اتخاذ نماید.

۳-۳. پاسخگویی مستند، شفاف و به موقع مراجع ذی صلاح در احراز صلاحیت داوطلبین

یکی از موضوع‌هایی که در بررسی صلاحیت داوطلبان محل چالش بوده و تأثیر زیادی در حقوق این افراد دارد نوع پاسخ استعلام‌های مراجع مصرح در ماده ۴۸^۱ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی و سایر مراجعی است که شورای نگهبان از آنها استعلام می‌نماید. مطابق با ماده مذکور وزارت اطلاعات، دادستانی کل، سازمان ثبت احوال کشور و اداره تشخیص هویت و پلیس بین‌الملل موظف‌اند ظرف پنج روز نتیجه بررسی‌های خود را با دلیل و سند به وزارت کشور و شورای نگهبان اعلام نمایند. یکی از خلأهای جدی در این ماده عدم پیش‌بینی ضمانت اجرا برای اشخاص مستنکف از تکلیف قانونی مصرح در این ماده است. به عبارت دیگر در صورتی که نهادهای مذکور اطلاعات غیر صحیح داده یا اصلاً سوابق داوطلبان را در اختیار نهادهای مذکور قرار ندهند، قانون‌گذار هیچ ضمانت اجرایی مشخص ننموده است. نکته دیگر آنکه ممکن است برخی از مراجع استعلام‌شونده، در بازه‌های زمانی مختلف پاسخ‌های متناقضی را نسبت به داوطلبین اعلام نمایند که این امر می‌تواند هم در سرنوشت اشخاص تأثیرگذار باشد و هم شورای نگهبان را در اعلام نتیجه قطعی نسبت به داوطلبین دچار تردید نماید. به عبارت دیگر اگرچه ممکن است با توجه به مدارک جدیدی که از یک داوطلب به دست آمده است نتیجه استعلام‌ها نیز تغییر نماید؛ اما این موضوع باید به‌عنوان یک استثناء تلقی شده و قابل تعمیم به درصد زیادی از داوطلبین نباشد. شایان ذکر است در ماده ۴۸ تصریح شده این مراجع نتیجه بررسی‌های خود را با دلیل و سند به وزارت کشور و شورای نگهبان اعلام نمایند، همچنین در بند (۳-۱۰)^۲ سیاست‌های کلی انتخابات مراجع ذی‌صلاح مکلف شده‌اند در قبال نظرات خود

---

۱. ماده ۴۸: «وزارت کشور و شورای نگهبان پس از وصول مشخصات داوطلبان، روزانه فهرست کامل آنان را تهیه و به منظور بررسی سوابق آنان در رابطه با صلاحیت‌های مذکور در این قانون، به وزارت اطلاعات، دادستانی کل، سازمان ثبت احوال کشور و اداره تشخیص هویت و پلیس بین‌الملل در مرکز ارسال می‌دارد. مراکز مزبور موظفند ظرف پنج روز نتیجه بررسی را با دلیل و سند به وزارت کشور و شورای نگهبان اعلام نمایند.»

۲. بند (۳-۱۰): «بررسی دقیق و احراز شرایط لازم برای صلاحیت نامزدها با پیش‌بینی زمان کافی در چارچوب قانون هر انتخابات از طریق استعلام از مراجع ذی‌صلاح و پاسخگویی مسئولانه و به موقع آنها.»

«پاسخگویی مسئولانه» داشته باشند. در مقام جمع این دو گزاره باید گفت: اولاً، مراجع باید پاسخ‌های خود را به شکل شفاف و دور از ابهام برای وزارت کشور و شورای نگهبان ارسال کنند تا این نهاد نیز بتواند دلایل رد صلاحیت داوطلبین را با اسناد مثبته به آنها اعلام نماید و ثانیاً، مراجع ذیصلاح نسبت به اظهارات خود مسئولیت‌پذیر بوده و در صورتی که خلاف آنها ثابت گردد در مراجع قانونی پاسخگو باشند.

در فرایند رسیدگی به صلاحیت‌های داوطلبان، عامل زمان بسیار مؤثر بوده و می‌تواند در سرنوشت نتایج انتخابات نقش زیادی داشته باشد. تعیین نمودن شرایط کیفی و کمی توسط قانونگذار برای داوطلبین، تنها مقدمه‌ای برای ورود افراد صالح و شایسته به مجلس شورای اسلامی است. مرحله بعد و مهم‌تر آن است که مراجع ذیصلاح فرصت کافی برای احراز شرایط معین شده در قانون را داشته و از این طریق هم کسانی که صلاحیت داشته‌اند را به اشتباه رد صلاحیت ننمایند و هم کسانی که شایستگی نمایندگی مردم را نداشته‌اند به غلط تأیید نمایند. به همین دلیل در بند فوق‌الذکر از سیاست‌های کلی انتخابات، پاسخ «به‌موقع» مراجع ذیصلاح مورد تأکید واقع شده است. بر همین اساس مراجع یاد شده باید با توجه به زمان‌بندی ایام انتخابات، پاسخ استعلام‌ها را در زمان مقرر داده و از تأخیر پرهیز نمایند. در صورتی که بازه زمانی اختصاص داده شده به بررسی صلاحیت داوطلبان تمام شود و داوطلب به‌عنوان منتخب حوزه انتخابیه شناخته شود (اعتبارنامه وی در مجلس تأیید شود)، پاسخ استعلام مراجع ذیصلاح هر چند ناقص تأیید صلاحیت فرد منتخب باشد دیگر اثر ندارد و این موضوع می‌تواند سلامت انتخابات را مخدوش نماید. در نهایت پیشنهاد می‌شود مبتنی بر بند (۳-۱۰) سیاست‌های کلی انتخابات و در راستای شفاف‌سازی دلایل رد صلاحیت داوطلبان، یک تبصره به ماده ۴۸ قانون فعلی انتخابات مجلس شورای اسلامی اضافه و این ماده اصلاح شود:

«تبصره ۲- عدم ارائه پاسخ در مهلت مقرر و یا ارسال پاسخ برخلاف واقع یا بدون اسناد و مدارک یا ارائه مدارک غیرمرتبط، جرم است و مرتکب به مجازات انفصال موقت از خدمات دولتی از شش ماه تا یکسال محکوم می‌شود».

نتیجه گیری

شفاف‌سازی فرایندهای انتخابات، می‌تواند ساختار سالمی برای «انتخابات درست» و «انتخاب درست» فراهم نماید. بر همین اساس سنجه شفافیت بر کل بازیگران انتخابات، یعنی نامزدهای انتخاباتی و نهاد ناظر و مجری قابل‌تعمیم است. سیاست‌های کلی انتخابات به‌عنوان یک سند بالادستی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، بایسته‌های نظام انتخاباتی شفاف را تعیین کرده است که با نسبت‌سنجی بین سیاست‌های مذکور و قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی نتایج ذیل حاصل شد.

۱- مبتنی بر بندهای (۱-۱۰) و (۱۱) سیاست‌های کلی انتخابات، ماده ۲۸ قانون فعلی انتخابات مجلس شورای اسلامی باید اصلاح شده و برخی از شرایط کیفی و مبهم تعیین شده، ساحت شفاف و کمی پیدا کنند.

۲- سلامت اقتصادی نامزدها از دیگر مسائل مهم و ضروری انتخابات مجلس است که می‌تواند نقش مؤثری در جلب مشارکت عمومی در انتخابات داشته و از ورود افراد ناسالم به مجلس شورای اسلامی جلوگیری نماید. در مجلس هشتم طرحی در قالب اصلاح موادی از قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی با قید دو فوریت تقدیم مجلس شد که دو فوریت آن رد و با مخالفت مجلس روبه‌رو شد؛ پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار در راستای اجرایی نمودن بند (۱-۱۰) سیاست‌های کلی انتخابات، مجدداً در جهت شفاف‌سازی داری‌های منقول و غیرمنقول نامزدهای انتخابات و همسر و فرزندان آنان طرحی را به تصویب رساند.

۳- در ارتباط با شفافیت هزینه‌های تبلیغات انتخاباتی باید بیان کرد «قانون شفافیت و نظارت بر تأمین مالی فعالیت‌های انتخاباتی در انتخابات مجلس شورای اسلامی» مصوب ۱۳۹۸ جامعیت لازم را نداشته و در بحث کمک دولت به انتخابات، شامل نحوه تخصیص یارانه‌های دولتی به احزاب و نامزدهای انتخاباتی و کمک‌های غیرمستقیم دولتی، پیش‌بینی صورت نگرفته است؛ هر چند تصویب این قانون در جهت اجرایی شدن بند (۴) سیاست‌های کلی انتخابات، مثبت ارزیابی می‌شود.

۴- مطابق با بند (۱۱-۲) سیاست‌های کلی انتخابات، پاسخگویی مکتوب در خصوص دلایل رد صلاحیت و یا عدم احراز شرایط داوطلبان در صورت درخواست آنان، از

دیگر حقوق داوطلبان بوده که لازم است علاوه بر ذکر مواد قانونی مورد استناد در رد صلاحیت، به صورت عینی مصادیق و مستندات عدم رعایت شرایط مذکور اعلام شده و به ذکر کلیات اکتفا نگردد.

مطابق با بند (۳-۱۰) سیاست‌های کلی انتخابات، مراجع ذیصلاح در روند بررسی صلاحیت داوطلبین در پاسخ استعلام‌های صورت گرفته:

اولاً، باید «پاسخگویی مسئولانه» داشته و ثانیاً، پاسخگویی آنها باید «به موقع» باشد. بر همین اساس لازم است ماده ۴۸ قانون فعلی انتخابات مجلس اصلاح شده و ضمانت اجرای لازم در جهت عدم پاسخ استعلام‌ها توسط مراجع مذکور و یا عدم رعایت زمان تعیین شده پیش‌بینی شود.

منابع

- سیاست‌های کلی انتخابات ابلاغی ۱۳۹۵/۷/۲۴ مقام معظم رهبری.
قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۵۸.
قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۳۷۸/۹/۷ با اصلاحات و الحاقات بعدی.
آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۶). فرهنگ معاصر عربی - فارسی. تهران: نشر نی.
افوسو - اماه، دبلیو. پا اتی؛ امانین، راج سوپر و آپرتی، کیشور (۱۳۸۴). چارچوب‌های حقوقی مقابله با فساد (مالی). ترجمه احمد رنجبر، تهران: دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
اکبری، محمدتقی؛ هاشمی، سیدمحمد و رستمی، ولی (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی نظام مالی انتخابات جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه دانش حقوق عمومی، (۳۵)، صص. ۹۳-۱۱۸.
بخشایش اردستانی، احمد و دشتی، فرزانه (۱۳۹۲). مردم‌سالاری در حکومت امام علی (علیه‌السلام). پژوهشنامه علوی، (۸)، صص. ۳۹-۶۸.
بهادری جهرمی، علی و باقری خوزانی، محمدحسن (۱۳۹۷). نگاهی به عملکرد شورای نگهبان در نظارت بر انتخابات و صیانت از آرای مردم در دوازدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری. تهران: پژوهشکده شورای نگهبان.
تقی‌زاده، جواد (۱۳۸۵). شرایط خاص انتخاب‌پذیری در انتخابات سیاسی. مجله حقوق اساسی، (۶۷)، صص. ۵۷-۸۰.
حبیب‌نژاد، احمد و عامری، زهرا (۱۳۹۵). شاخص‌های شفافیت در حکومت اسلامی (با تأکید

- بر حکومت علوی). حقوق اسلامی، (۴۹)، صص. ۱۲۹-۱۵۷.
- حیدری، سیدمحمد (۱۴۲۳ق). معجم‌الفعال المتداوله. قم: مرکز العالمی للدراسات الاسلامیه.
- خسروی، حسن (۱۳۸۷). حقوق انتخابات دموکراتیک. تهران: مجد.
- زرافشان، محمدهادی و حسینی‌پور، سیدمجتبی (۱۳۹۴). الزامات حقوقی انتخابات الکترونیک. گزارش پژوهشی پژوهشکده شورای نگهبان، شماره مسلسل ۱۳۹۴۰۱۶۵.
- طحان‌نظیف، هادی و قلیچ‌پور، سجاد (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی تعیین شرایط داوطلبان نمایندگی مجلس در پرتو قانون اساسی و سیاست‌های کلی انتخابات. فصلنامه دانش حقوق عمومی، سال دهم، (۳۱)، صص. ۱۹-۴۲.
- طحان‌نظیف، هادی و کدخدامرادی، کمال (۱۳۹۸). «آسیب‌شناسی نظام حقوقی حاکم بر فرایندهای نظارت بر انتخابات مجلس شورای اسلامی در پرتو سیاست‌های کلی انتخابات. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، (۴)۴۹، صص. ۱۱۲۷-۱۱۴۸.
- عطریان، فرامرز (۱۳۹۶). حقوق اداری تطبیقی: اداره خوب (مطالعه تطبیقی نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا). تهران: میزان.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۶). قواعد فقه بخش حقوق عمومی. جلد سوم، تهران: سمت.
- فتاحی زفرقندی، علی (۱۳۹۷). شورای نگهبان؛ نظارت بر انتخابات. تهران: انتشارات پژوهشکده شورای نگهبان.

Ohman, M. & Zainulbhai, H. (2009). *Political Finance Regulation: The Global Experience*. The International Foundation for Electoral Systems (IFES)

<https://farsi.khamenei.ir>
<http://nazarat.shora-rc.ir>
<https://rc.majlis.ir>
<https://www.tasnimnews.com>